

ПЕРЛО МНОГОЦЬННОЄ: ДОСЛІДЖЕННЯ КОЛЕКЦІЙ З ФОНДІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

**З історії книжкової культури України: дослідження
ретроспективних книжкових, образотворчих, музичних видань
та історичних колекцій з фондів Національної бібліотеки України
імені В.І. Вернадського / наук. ред. Г.І. Ковальчук;
НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. Київ:
Академперіодика, 2021. 400 с., 16 с. іл.**

Багатоаспектне дослідження ретроспективних книжкових, образотворчих, музичних видань та історичних колекцій з фондів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, над яким працював колектив фахівців Інституту книгознавства під керівництвом доктора історичних наук, професора Г.І. Ковальчук, безперечно, є своєрідним «многоцінним перлом» з-посеред видань 2021 року у Видавничому домі «Академперіодика». Мені особисто пощастило долучитися до редакторської роботи із текстом цієї наукової монографії з історії книжкової культури України. Книга за своєю архітектонікою, «намистом» розділів вийшла немовби продовженням твору Кирила Транквіліона Ставровецького, виданому далекого 1646 року. Віднайдені та ретельно проаналізовані у фондах НБУВ масиви культурно-історичних документів, що стосуються книжкової культури як власне на українських теренах, так і поза межами країни, свідчать про єдність й тяглість культурно-освітніх процесів починаючи від XVI ст. «яко перла многоцѣныи, рождении от молнии небесной, от свѣтлости Духа Святого, въ глубынѣ небесной премудрости, а вынесени нынѣ въ мір сей долный видимый» (с. 211) до початку XXI ст.

Символізм «перлин» та барокове поєднання підрозділів книги: від ґрунтового аналізу українських стародруків, місць друкування книжок, історії паперу, жанрового різноманіття і в текстах, і у художньому оформленні (зокрема, оздоблення оправ й дослідження відбитків із гравірувальних дошок), — до нарисів музичної спадщини видавництва родини Ідзіковських й нарисів про книжкову культуру української діаспори — розглядається у монографії комплексно, з урахуванням усіх відомих методів книгознавчих досліджень.

Хотілося б зацентувати увагу читача на актуальності монографії зараз, у цей буремний військовий час, підкреслити ті самобутні риси саме української книжкової культури, що їх авторський колектив ретельно проаналізував. Деякі факти-перлин-

ки, представлені у підрозділах, стають відомі широкому загалові лише тепер, й у цьому полягає їхня цінність!

Мистецтво виготовлення книги на українських теренах всотувало риси кращих європейських зразків та «проявлялось, зокрема, у виборі певних форматів книжок, оздобленні їхніх оправ, виборі шрифтів, стилів художнього оформлення, моді на певні жанри». Історичні ж традиції української книжкової культури беруть початок із рукописних текстів Київської Русі, а друковані книги (насамперед кириличні першодруки) були знані у нас уже в XV — першій половині XVI ст. Як відомо, у 1574 р. у Львові побачили світ найдавніші книги — видання Івана Федорова (Федоровича) — Буквар і Апостол: «Саме тут, вперше у видавничій практиці цього видатного друкаря і вперше в українському друкарстві, з'являється друкарська марка (сигнет), герб міста Львова <...> післямова Івана Федоровича до Апостола є першим автобіографічно-публіцистичним друкованим твором в Україні, абсолютно світським за змістом, а Буквар є першим в Україні друкованим підручником» (с. 14). Пізніше в Острозі Іван Федоров уперше видає Біблію церковнослов'янською мовою та ще шість унікальних видань, де також уперше започатковує форми кириличного шрифту, які стали зразком для наступних друкарів, запроваджує нові орнаментальні заставки й кінцівки, друкарську марку, титульні сторінки.

Напрочуд цікавим явищем української книжкової культури були мандрівні друкарні, які, на відміну від однієї державної друкарні у Москві, функціонували у різних вітчизняних землях: П.-Д. Лютковича-Телиці в Угорцях поблизу Самбора, в Четвертні Луцького повіту, в Луцьку і в Чорній біля Рівного; К. Транквіліона Ставровещького в Почаєві, Рохманові, Чернігові; київські друкарні Т. Вербицького та С. Соболя.

З-посеред національних особливостей поліграфічного оформлення українських видань, пов'язаних із технологією виробництва книжок, варто відзначити застосування пагінації (нумерації сторінок); розміщення колонцифри зверху наборної полоси. Колонцифри і сигнатура (технічні елементи, що полегшують підбір аркушів у книжковий блок) з'являються в українських стародруках від самого початку запровадження книгодрукування в українських землях. Набір найчастіше робили у дві шпальги: це виглядало акуратніше й привертало увагу читача. Оригінальним явищем тієї доби були фронтисписи (зображення на контртитулї), а також присвяти впливовій особі у віршованій формі чи в прозі (елементи панегіриків). Важливим елементом книжкової культури українських стародруків є наявність змісту в багатьох книгах, а також реєстрів джерел, якими користувались автори під час укладання книги (частіше за все — на берегах), а також благословень і величань.

Впадає в очі й своєрідна методика виправлення помилок, насамперед додавання до книги, за західноєвропейською практикою, списку друкарських помилок, із вказівкою аркуша, сторінки, рядка, або звернення друкарів до «ласкавого» читача самому виправити помилки. Це також характеризує культуру ставлення творців книги до її «споживачів».

Автори монографії, маючи у своєму розпорядженні величезну кількість оригінальних стародрукованих пам'яток, звертають увагу на ще один важливий та об'єднуючий аспект книжкової культури — мову публікації, переклад текстів: це проста народна розмовна мова або ж паралельне застосування церковнослов'янської книжної мови і живої староукраїнської. «...значна кількість українських стародруків

видавалася польською, а також латинською мовою, особливо твори природничої, технічної, сільськогосподарської, медичної тематики. Тому видання, випущені друкарнями Києво-Печерської Лаври, Почаївського монастиря та іншими друкарнями в українських землях польською, грецькою чи латинською мовами, є книгами українськими, незалежно від того, якою мовою вони надруковані» (с. 24).

У розділі 2 про мистецтво стародруків увагу привертають ретельні описи елементів, що властиві лише українським стародрукам, як-от: яскравість орнаментів (заставок, кінцівок), набірних прикрас, сюжетних гравюр, наявність гербів і друкарських марок. Дослідниками Інституту книгознавства виявлено понад 700 варіантів серед заставок (тобто відбитків з окремих дошок). Тут можна виділити орнаменти, виконані в «чорневому» стилі (зображення на чорному фоні); «килимові» зображення, які склалися з квітів, голівок херувимів та іконки посередині; сюжетні заставки на білому фоні; ксилографічні заставки, доповнені різноманітними набірними прикрасами, або заставки, виконані тільки з набірних прикрас. Багато заставок мають портретні зображення святих, біблійних персонажів і сюжетів — таким чином вони стають ілюстрацією до тексту.

Увага до мистецтва книговидання особливо яскраво простежується на якості видань Києво-Печерської друкарні, коли було закладено й пізніше розвинуто традиції української культури бароко: книга сприймається як скарб, як цінність (саме тому й говоримо «перла многоцѣбнии»), причому текст і прикраси становлять одне ціле.

Дослідження історичних книжкових колекцій, яким присвячено четвертий розділ монографії, розповідає про культуру збирання книжок та характерні особливості бібліотек православного духовенства XVII — початку XX ст. Вельми цікавим аспектом для аналізу є внесок у книжкову спадщину України архимандритів Києво-Печерської лаври. Започаткував таку традицію ще архимандрит Іосиф Тризна. Дослідники розглядають бібліотечні зібрання та колекції як складову історії книжкової культури, характеризують роль особистостей (від настоятелів до монахів) у формуванні історичних бібліотек.

...Пронизливим розділом, до якого звертаюсь й перечитую зараз, особисто для мене є третій — про книжкову культуру української діаспори. Проводжу паралелі саме між українською діаспорою повоєнного періоду (після 1945 року), коли наші співвітчизники в Європі (передусім у Німеччині, Чехії, Словаччині, Великій Британії), США, Канаді та Австралії «являли собою спільноту і культурний спадок якої дав привід говорити про цей час як про ренесанс української культури, в тому числі книжкової» (с. 276) та неоціненною допомогою у всіх сенсах — від військових до гуманітарних — зараз для держави Україна від об'єднаного цивілізованого світу заради життя.

Однією з «перлин» проаналізованої та структурованої нашими авторами колекції книг діаспори мені видається діяльність видавництва «Прометей», заснованого в Новому Ульмі (Німеччина) Р. Паладійчуком у 1946 р. Саме тут побачив світ роман «Ферма тварин» Джорджа Оруела в українському перекладі (детективну історію «витагли» та розповіли читачам автори розділу). Під час російського вторгнення в Україну в 2022 р. цей твір є пророчим — як ніякий інший. «Показово, що першими цей текст казки-алегорії Д. Оруела, виданої ним в 1945-му, переклали українці. Втікачі інтелектуали звернули увагу на цей твір, поскільки він фактично закликав до радикальної перебудови світу на засадах справедливості, розповідав

про згубний вплив тоталітарної влади... автор фактично розвінчував “совєтський міф” про соціалізм в СРСР, показав справжню суть цього нового режиму, його антигуманну, антилюдяну сутність. Про основну мету твору Оруел написав в передмові до першого українського видання. Казкова форма, на його думку, була доступна всім людям, і в казці, яка зображала бунт домашніх тварин на фермі, вдалося зобразити совєтський режим таким, який він є насправді. Це не соціалізм, — суспільство, побудоване на принципах соціальної справедливості й рівності, а тоталітарне суспільство. Показово, що гроші на видання українського перекладу дав сам Оруел, знаючи, що воно призначене для українського читача “з планети Ді-Пі” в Німеччині. Таким чином, український переклад книжки Оруела — це прижиттєве видання його твору й за фінансової й благодійницької підтримки з боку автора» (с. 286—287).

Подальше вивчення історії книжкової культури України крізь призму дослідження ретроспективних книжкових, образотворчих, музичних видань та історичних колекцій з фондів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського науковцями Інституту книгознавства НБУВ дає поштовх до аналізу нових масивів книжкових та інших пам’яток історії та загальноєвропейської культури, нашого національного надбання.

*О.М. ЧАДЮК,
кандидат філологічних наук,
провідний науковий редактор
ВД «Академперіодика»*